

KUVEYT ÜZERİNDE OSMANLI – İNGİLİZ MÜCADELESİ

The Ottoman – English Struggle on Kuwait

Turgay MURAT*

ÖZET

Coğrafi konum olarak Basra Körfezi kıyılarında yer alan Kuveyt, ilk çağlardan itibaren birçok devletin hâkimiyet sahası içerisinde yer almış ve mücadelelere sahne olmuştur. 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine giren Kuveyt, bu dönem içerisinde en huzurlu dönemini yaşamıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmeye başladığı 19. yüzyıla gelindiğinde bu bölge sömürgeci güçlerin çatışma sahası haline gelmiştir.

Devrin büyük sömürgeci güçlerinden biri olan İngiltere, Basra Körfezi'ne ve dolayısıyla da Kuveyt'e hâkim olabilmek amacıyla Osmanlı Devleti ile mücadele içerisinde girmiştir. İngiltere, aynı zamanda önemli bir liman merkezi olan Kuveyt'e peş peşe ticarî şirketlerini kaydırmış, öte yandan Kuveyt'e tamamen hâkim olabilmek amacıyla Arap kabileleri arasındaki çatışmalardan istifade etmenin yollarını aramıştır. Diğer Arap Şeyhliklerine karşı sürekli olarak Kuveyt Şeyhlerini destekleyen İngilizler, sözde bağımsızlık vaatleriyle Kuveyt'i Osmanlı Devleti'nden ayırmayı başarmışlardır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede iyice hâkimiyetini tesis eden İngilizler, imzaladıkları anlaşmalarla Kuveyt'i kendilerine bağımlı hale getirmeyi bilmişlerdir. Bu bağımsızlık vaatleri, Kuveyt'in 1961'de bağımsız olmasına kadar devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kuveyt, Basra Körfezi, Osmanlı Devleti, İngiltere

ABSTRACT

Since Kuwait, as a geographical position, takes place along the banks of Persian Gulf, it has taken place in the sovereignty area of many states since the first ages and became the scene of struggles. Kuwait, which entered the sovereignty of the Ottoman Empire in the 16th century, led the most relaxed period. However, this region became the scene of struggles of the colonist powers in the 19th century. When the Ottoman Empire began to lose its power.

During this period, England, which is one of the biggest colonist powers, began to struggle with the Ottoman Empire to dominate Persian Gulf and Kuwait. As it was an important port center, the English moved the firms they established to this region. To dominate on Kuwait completely, the English succeeded to take advantage of the struggles among the Arab tribes. The English, which continuously supported Kuwait Sheiks against other Arab Shiks, managed to separate Kuwait from the Ottoman Empire by promising independence. After the First World War, the English which established influence in the region made Kuwait depend on themselves by signing treaties. The promises of independence continued until Kuwait became independent in 1961.

Key Words: Kuwait, Persian Gulf, Ottoman Empire, England

GİRİŞ

Kuveyt; Basra Körfezi'nin kuzeybatı köşesinde Irak'la Suudi Arabistan arasında kalan küçük bir Arap ülkesidir.¹ Batı ve kuzeyden Irak, doğudan Basra Körfezi, güneyden ise Suudi Arabistan ile çevrili² olan ülkenin güneyinde Suudi Arabistan ile ortak yönetim altında bulunan tarafsız bir bölgesi vardır³. Kuveyt'in coğrafi olarak, en uzak kuzey ve güney noktaları arasındaki mesafe yaklaşık 200 km'dir. Doğu ve Batı sınırları arasındaki mesafe ise 170 km'dir⁴.

*Dr., Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, turgaymurat.1980@hotmail.com

¹ Tufan Karaaslan, *Ortadoğu'nun Coğrafyası*, Konya, 1988, s. 91.

² Ramazan Özey, *Dünya Denkleminde Ortadoğu Ülkeler İnsanlar Sorunlar*, İstanbul, 1996, s.135.

³ Sami Öngör, *Ortadoğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)*, Ankara, 1965, s.204.

⁴ Selçuk Tayfun Ok, Tülay Sabutay, *Kuveyt Ülke Etüdü*, İstanbul, 1999, s.17.

Coğrafi konumu itibariyle Kuveyt, ilkçağlardan itibaren birçok istilalara maruz kalmıştır. Ülkenin deniz kenarında bulunması ve limana elverişli olması sebebiyle pek çok topluluğun ilgi alanına giren Kuveyt'te insanların başlıca gelir kaynağı, denizcilik ve gemicilik olmuştur⁵. İlkçağlardan itibaren bölgeye yerleşen kavimler ve devletler tarafından bir liman merkezi olarak kullanılan bölgeye, Grekler tarafından "Larissa" adı verilmiştir⁶. XVI. yüzyıla kadar bu adla gelen ülke, bu tarihten itibaren Portekizlilerin inşa ettikleri "Küçük Kale" manasına gelen "Kuveyt" ismini almıştır⁷.

Kuveyt'te İslam hâkimiyetinin başlaması Hz. Peygamberin vefatından sonra 634'te Halid İbn Velid'in Hire'yi fethiyle gerçekleşmiştir⁸. Böylece bölgede yaşayan Arap kabileleri hâkimiyet altına alındığı gibi, İranlılara karşı da galip gelinmiştir⁹. Halife Hz. Ömer döneminde ise İran Körfezi'ni, İran ve Irak topraklarını kontrol altında tutabilmek, stratejik mevki sebebiyle burayı askeri bir üs olarak kullanmak ve bedevilerin iskânını kolaylaştırıcı kamplar kurmak amacıyla Basra şehrinin temelleri atılmıştır¹⁰. Kuveyt, bu dönemde Basra Körfezi'nin batı kıyılarında yer alan ve ticari öneme haiz bir liman konumundaydı¹¹.

Türk İslam devletleri döneminde ise, Eyyubilerin Münbit Hilal Nil deltasına hâkim olduğu ve bu dönemde taşınan malların Basra Körfezi'nden getirildiği bilinmektedir¹². Selçuklular dönemi ise Kuveyt topraklarının da içinde bulunduğu, Ortadoğu ve hilafet ülkeleri için ilk müstakil Türk hâkimiyetinin gerçekleştirildiği dönemdir. Selçuklular Tuğrul Bey sayesinde, Ortadoğu ve hilafet ülkelerinde kısa zamanda rakipsiz bir devlet haline gelmişlerdir. Böylece Selçuklular, Kaşgar önlere Arabistan'ın güney kesiminden Yemen'e kadar hâkim olmuşlardır¹³.

1. Kuveyt'in Osmanlı Hâkimiyetine Girmesi

Kuveyt'in Kanunî Sultan Süleyman'ın Bağdat seferi sonrasında Osmanlı hâkimiyetine girdiği bilinmektedir¹⁴. Batı Hindistan'da geniş bir bölge olan Gücerat'taki Hind Müslümanları, Portekizlilerin karadan ve denizden bölgeyi işgal etmeleri üzerine Gücerat Sultanı Bahadır Şah, Osmanlı Devleti'ne bir heyet göndererek Portekizlilere karşı yardım istemiştir. Diğer taraftan Basra Körfezi sahillerindeki mahalli Arap şeyh ve emirleri de Portekizlilerin zulmüne uğrayınca onlar da Gücerat Sultanı gibi, Osmanlı'ya sığınarak onun hükümlerini kabul etmişlerdir. Böylece Basra Körfezi sahillerinde Osmanlı hâkimiyetinin ilk adımı bu şekilde atılmıştır¹⁵.

Osmanlı Devleti, İran'ı Doğu Anadolu'dan tamamen çıkarmaya kararlı olduğu için denizlere erişmek siyaseti dolayısıyla da Basra Körfezi ile Hazar Denizi'ni ele geçirmek istiyordu. 1533'teki Irak olayları, Osmanlı Devleti'ne bu fırsatı vermiştir. Bu dönemde Irak'ın sadece kuzeyi Osmanlılara aitti. Orta ve Güney Irak, Safavilerin değerli ülkelerinden birini teşkil ediyordu. Nihayetinde Bağdat'ı elde tutmak büyük bir prestij meselesi idi. Osmanlı Devleti, Fırat ve Dicle'yi iç akarsuları haline getirmek, Mezopotamya'yı elde tutarak Basra Körfezi'ne erişmek istiyordu. Bu sırada Bağdat umumi valisi Zulfekar Han'ın Osmanlılara sığınması iki büyük devletin karşı karşıya gelmesine vesile teşkil etmiştir¹⁶.

Kanunî Sultan Süleyman, "İrakeyn Seferi" adı verilen ilk İran seferinde Tebriz'i fethettikten sonra 1534'te Irak'a yürürken, şehir eşrafı da şehrin anahtarını Osmanlı sadrazamı İbrahim Paşa'ya

⁵ Sami öngör, *a.g.e.*, s. 203.

⁶ Fatih Andı, "Kuveyt", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.13, İstanbul, 1990, s. 218- 227.

⁷ Adolf Grohmann, "Kuveyt", (Çev: Besim Darkot), *İslam Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, 1967, s.1131.

⁸ Fatih Andı, *a.g.m.*, s.221.

⁹ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi* (Çev: İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş), C.1, İstanbul, 1987, s.282.

¹⁰ Abdulhalık Bakır, "Basra Maddesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul, 1995, s.109.

¹¹ Mustafa L. Bilge, "Basra Körfezi Maddesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul, 1995, s. 114.

¹² Ramazan Şeşen, "Eyyubiler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.6, İstanbul, 1992, s.403.

¹³ Zekeriya Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler*, C.1-2, Konya, 1999, s.38.

¹⁴ Ümit Özdağ, *Değişen Dünya Dengeleri ve Basra Körfezi Krizi*, İstanbul, 1991, s.109.

¹⁵ Hulusi Yavuz, *Osmanlı Devleti ve İslamiyet*, İstanbul, 1991, s.17-18.

¹⁶ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C.4, İstanbul, 1977, s. 117-118.

teslim etmiştir¹⁷. Bağdat'ın fethiyle birlikte Basra Emiri Raşid, bizzat Bağdat'a gelip Kanunî'nin elini öpmüştür. Böylece Osmanlı hâkimiyeti ilk defa Basra Körfezi'ne dayanmış ve kısa süre içinde Körfez'in bütün batı ve kuzeybatı kıyıları Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir. Henüz Kanunî Sultan Süleyman Bağdat'ta iken Basra, Katıyf, Lahsa ve Kuveyt Osmanlı topraklarına katılmıştır¹⁸.

2. Kuveyt Bölgesinde Osmanlı Devlet Teşkilatı'nın Kurulması

Kuveyt, 1534'te Bağdat'ın fethiyle Osmanlı Devleti sınırlarına katıldıysa da tamamen Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmemiştir. 1756'da ülkenin yönetimine geçen Al-Sabah ailesi, Kuveyt şehrini kurmuş ve ülke dini açıdan Osmanlı'ya bağlı olmakla beraber bu dönemde içişlerinde bağımsız kalmıştır¹⁹. Osmanlı Devleti, bu dönemde Körfez Bölgesindeki teşkilatını, merkezden gönderilen valiler yerine bölge halkı içinden tayin ettikleri kaymakamlar vasıtasıyla kurmuştur. Nitekim Kuveyt ve Katar kaymakamlıklarının durumu buna örnek teşkil eder²⁰. Kuveyt, Osmanlı hâkimiyeti döneminde Basra ve Lahsâ, Bağdat yönetimine bağlı olarak yönetilmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin temelini teşkil eden eyalet sistemi iki türlü işletilmiştir. İlki, tumar (dirlik) sisteminin kurulup geliştirildiği salyanesiz (yıllıksız) diğeri ise, gelirin tumar tevcihi suretiyle değil de doğrudan doğruya hazine için toplandığı salyaneli (yıllıklı) yönetim sistemiydi. Bu dönemde Kuveyt'in de içinde bulunduğu Basra ve Lahsâ Beylerbeylikleri, Salyaneli yönetimlerdi²¹.

Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi egemenliğindeki bu bölgede, İran, Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar ve Umman bulunmaktaydı²². Osmanlı Devleti bu dönemde bölgenin yönetimi ile ilgili olarak, birçok bedevi Arap kabilesiyle uğraşmak zorunda kalmıştır²³. Yine bu dönemde Vehhabî hareketi Kuveyt'in de içinde bulunduğu bölgede etkili olmuş, hatta Vehhabîlerin Kuveyt'e saldırmaları, İngilizlere, Kuveyt'te faaliyet gösterme imkânı tanımıştır²⁴.

3. Kuveyt Üzerinde Osmanlı – İngiliz Mücadelesi

Basra Körfezi ve dolayısıyla da Kuveyt üzerinde Osmanlı – İngiliz mücadelesi, bölgedeki Osmanlı-Portekiz mücadelesinin ardından başlamıştır. Portekizlilerin, Basra Körfezi ile Kızıldeniz'in girişine yerleşmesi ve buralarda giriş ve çıkışları kontrol altına alması, Basra ve Bağdat çevresine sahip olan Osmanlı Devleti'ne karşı siyasi ve ekonomik bir darbe niteliği taşımaktaydı. Bu dönemde Kuveyt, Osmanlı Devleti'nin Basra Eyaleti'nin Lahsa Sancağı'na bağlı bir ilçeydi²⁵.

Portekiz, 16.yüzyılın başlarından itibaren yaklaşık bir yüzyıl, Hint Okyanusu'nda, egemenliği ve ticareti rakipsiz olarak elinde tutmuştur. Ancak 1580 yılında Portekiz'in İspanya tarafından işgal edilmesi ve XVII. Yüzyılın başlarından itibaren önce Hollandalıların onları izleyerek İngilizlerin Güney Asya ve adalara yerleşmeleri, Hint Okyanusu ve çevresinde faaliyetlerde bulunmak üzere kumpanyalar kurmaları, Portekizlilerin, Hint Okyanusu çevresindeki nüfuzlarının azalmasına ve bunu takiben sömürgecilik faaliyetlerinin çökmesine neden olmuştur. Özellikle İngiltere, Fransa ve Hollanda'nın bölgedeki Portekiz üstünlüğüne son vermeleri, bu devletlerin buralarda söz sahibi olmalarına sebep olmuştur. Ancak bu sömürgeciler içerisinde İngiltere, diğer rakiplerine göre zamanla bölgedeki etkinliklerini daha da arttırmış ve sonuçta bölgenin tek hâkimi haline gelmiştir.

¹⁷ Hulusi Yavuz, *a.g.e.*, s.19.

¹⁸ Yılmaz Öztuna, *a.g.e.*, s.129.

¹⁹ Selçuk Tayfun Ok, Tülay Sabutay, *a.g.e.*, s.21.

²⁰ Mustafa L. Bilge, *a.g.m.*, s.115.

²¹ Salih Özbaran, "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar (Basra Beylerbeyliği'nin Kuruluşu)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.25, İstanbul, 1971, s. 58.

²² Tayyar Arı, *Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu (Basra Körfezi ve Amerikan Politikası)*, İstanbul, 1993, s.311.

²³ Nilüfer Bayatlı, "XVI. Yüzyılda Basra Eyaleti'nin Osmanlı Devleti İçin Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.144, İstanbul, 2003, s. 91–104.

²⁴ Bu Konuda Geniş Bilgi için Bkz: Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti (Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı)*, Ankara, 1998, s.32.

²⁵ Tufan Karaaslan, *a.g.e.*, s.91.

Nitekim İngilizler, bu yayılma ve genişleme siyasetleri çerçevesinde Fransa'yı Hindistan kıyılarından uzaklaştırıp, buralarda ticaret yapma tekelini kurduktan sonra Basra Körfezi'nde de ticari faaliyetlerini arttırmaya başlamışlardır²⁶. Ayrıca İngilizler, Hindistan'a giden en kestirme yol Suriye, Irak ve Basra Körfezi'nden geçtiği için bu stratejik yolun Rusya'nın hâkimiyetine girmemesi için çalışmalara başlamış ve bunun için de Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunma yoluna gitmiştir. Ancak bu durum 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Osmanlı'nın Rusya nüfuzuna girmesiyle değişmiş ve İngiltere, Osmanlı Devleti ile ilgili politikasını aktifleştirmiştir²⁷.

İngiltere'nin Basra Körfezi hâkimiyetinin Kuveyt'i ilgilendiren yönü ise, 1776'daki Osmanlı-İran savaşı sonrasında Basra'nın İran tarafından işgali sonucunda, Hindistan'dan gelip Irak, Basra (Bağdat), Suriye (Halep-Şam) ve İzmir-İstanbul üzerinden geçen ticaret yolunun Kuveyt'e kaymasıdır²⁸. Bunu takiben İngiltere, British India Company (İngiliz Hind Kumpanyası) vasıtasıyla Basra Körfezi ağzında, suların derin olduğu tek liman olan Kuveyt'e bir acente açmıştır²⁹. Sonuçta Kuveyt 1805'te İngiliz himayesine alınmış, ancak bunun arkası gelmemiştir³⁰. İngilizler, bölgeye iyice yerleşmek için Arabistan'da vuku bulan Vahhabî isyanlarına karşı Kuveyt'i koruyucu bir rol üstlenmişlerdir³¹. 1821'de Basra'da bulunan İngiliz siyasi memuru, Kuveyt topraklarına dâhil olan Feyleka'ya yerleşmiştir. Daha bu tarihte Kuveyt, Babiâli'den yüz çevirerek yarı müstakil bir vaziyet almıştır³². Bununla beraber Kuveyt Şeyhi, 1829'da Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini kabul edip, vergi ödemek zorunda kalmıştır. Bunun neticesi olarak Bağdat eyaletine, evvelce olduğundan daha sıkı bir bağ ile bağlanmış ve hatta Kuveyt Şeyhi, gemilerine Osmanlı bayrağı çekerek muayyen bir tahsisat mukabilinde Basra limanını korumayı da taahhüt etmiştir. Böylece 1853'te doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin himayesi altına girmiştir³³.

Mithat Paşa'nın Bağdat valiliği (1869-1871) sırasında ise Kuveyt Şeyhi Abdullah b. Sabbah, iç ve dış işlerinde serbestçe hareket etmek şartıyla Osmanlı Devleti'ne bağlı olmayı, gemilerine Osmanlı bayrağı çekmeyi ve Kuveyt Kaymakamı unvanını taşımayı kabul etmiştir³⁴. Mithat Paşa Bağdat valiliği döneminde Osmanlı yönetiminden Dicle ve Fırat nehirlerinden gereğince faydalanılması, Basra tersanesinin ıslahı ve bölgede hayli yaygın olan İngiliz ticaretinin yerine Osmanlı ticaretinin geliştirilmesini ve özellikle o sıralarda Akdeniz ile Kızıldeniz'i birleştiren Süveyş Kanalı'nın açılmasının bölgede Osmanlı ticaretinin geliştirilmesi için çok önemli olduğuna dikkati çekmiş ve bunu istemiştir. Mithat Paşa, Arap yarımadasının denetim altına alınmasının Bağdat'ın siyasi ve ekonomik yönden güçlendirmesine bağlı olduğuna inanıyordu. Bu yüzden o vilayetteki düzenlemeleriyle birlikte daha ileriye giderek, 1866'dan beri sürdürülen ve Kuveyt'in Basra'ya bağlanması suretiyle Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzunu gerçek hâkimiyete dönüştürme faaliyetlerini hızlandırmıştır. Şüphesiz bu faaliyetin temelinde uzun zamandan beri ihmal edilmiş olan Körfez'de Kuveyt'ten Maskat'a kadar hatta bütün Arap yarımadasında devletin nüfuzunun yeniden kurulması arzusu yatmaktaydı. Nitekim Mithat Paşa, Kuveyt meselesi hakkında Babiâli'ye gönderdiği bir layihasında Kuveyt'in öneminden bahsederek İngilizlerin Bahreyn'i ele geçirdiklerini sıranın şimdi Bahreyn ile Kuveyt arasındaki Ahsa ve Katîf sahillerine geldiğini, bunu Kuveyt'in işgalini takip edeceğini bildirmiştir. Bu yüzden burada tesis edilecek idarenin son derece önem arz ettiğini hatırlatan Paşa, böylece Ahsa'nın korunabileceği gibi, Bahreyn'in de elde edilebileceğini layihasında belirtmiştir. Mithat Paşa bu arzusunu gerçekleştirmek için uzun senelerden beri Kuveyt'e hâkim olan Sabbah ailesinin ileri gelenlerini Basra'ya çağırarak, onlara Osmanlı Devleti

²⁶ Rıfat Uçarol, " Tarihte Dicle – Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresindeki Önemli Gelişmeler", *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, (Yay. Haz. Sabahattin Şen), İstanbul, 1993, s.367-368.

²⁷ Süleyman Kocabaş, *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar Türkiye ve İngiltere*, İstanbul, 1985, s.36.

²⁸ Fatih Andı, *a.g.m.*, s.222.

²⁹ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar (Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu)*, (Çev: Şirin Tekeli), İstanbul, 1994, s.202.

³⁰ Rıfat Uçarol, *a.g.m.*, s.378.

³¹ Fatih Andı, *a.g.m.*, s.222.

³² Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s.88.

³³ Adolf Grohmann, *a.g.m.*, s.1131.

³⁴ Rıfat Uçarol, *a.g.m.*, s.382.

hâkimiyetinde bulunmalarının zaruretini ve faydalarını anlatarak ikna etmiştir. Akabinde Babîlî ile yapılan yazışmalar neticesinde Kuveyt Şeyhi, 1869 yılında kaymakam olarak tayin edilmiştir³⁵.

Bu arada Kuveyt, merkezi Arabistan'daki kabile çekişmelerine ve hâkimiyet mücadelelerine İngiliz menfaatleri doğrultusunda müdahaleye kalkışmıştır. Nitekim daha 1884 yılında Vahhabilerin lideri Adülaziz İbn-i Suud ile Şammar Emiri İbnü'r-Reşid arasında Hicaz hâkimiyeti yüzünden şiddetli bir mücadele meydana gelmiş ve Abdülaziz bozguna uğrayarak, Kuveyt Emiri Mübarekü's Sabbah'a iltica etmiştir³⁶. Böylece XIX. Asrın sonuna doğru Kuveyt, Arabistan'da baş gösteren bir harekete kapılmış ve Babîlî'nin nüfuzu burada sarsılmıştır³⁷. Kendisine kaymakam unvanı verilmiş olmasına rağmen, Mübarek el- Sabbah, istiklâl hevesine kapılarak İngilizlere yanaşmıştır. Bu arada Riyaz Emiri Muhammed b. Raşid ile aralarında çıkan anlaşmazlık savaşa dönüşmüştür. Raşid, Osmanlı desteğini sağlarken buna karşılık Mübarek de İngilizlerden yardım görmüştür³⁸.

İngilizler, Kuveyt üzerinde sağlamış oldukları bu avantajı kaybetmemek için yardıma devam etmiştir. Çünkü yaşanan bu olaylardan kısa bir süre önce Osmanlı Devleti, Londra nezdinde girişimde bulunarak, Osmanlı toprağı olan Necid ve Kuveyt'te İngilizlerin faaliyetlerine izin verilmeyeceğini belirtmişti³⁹. Başlangıçta Kuveyt'e yardımda tereddüt eden İngiltere, Almanların Osmanlı'ya nüfuz etmeleri⁴⁰ ve Bağdat, Kerbela, Ncef, Zübeyr, Basra hattı demiryolu projesinin ortaya çıkmasıyla Almanya ile Osmanlı'nın Basra Körfezi'ne inebilmeleri ihtimali üzerine Hindistan'daki çıkarlarına engel olunacağı ihtimalini düşünen İngiltere, Kuveyt'e yardıma ve Basra Körfezi'nde İngiltere'den başka bir devletin nüfuzunu engelleme yolunda bazı tedbirler almıştır. Bu amaçla Hindistan İngiliz Valisi Lord Curzon, Kuveyt Şeyhi Mübarek ile 23 Ocak 1899'da bir antlaşma imzalamıştır⁴¹. Bu antlaşmaya göre; Şeyh, İngilizlerin sürekli koruyuculuk yapmaları ve yılda bin beş yüz İngiliz altını vermeleri karşılığında kendi topraklarından herhangi bir parçasını İngiltere'den başka hiçbir devlete ve İngiltere'den başka hiçbir devletin uyuğuna terk etmemeyi veya kiralamamayı ve İngiltere'nin rızası olmadan hiçbir yabancı temsilci ve memuru kabul etmemeyi üstlenmiştir. Böylece Kuveyt, görünüşte bir Osmanlı toprağı olmaya devam etmekte, gerçekte ise İngiltere'nin koruyuculuğuna altına girmiştir⁴².

1900 yılı ilkbaharında Mübarek b. Sabbah ile İbnü'r-Reşid arasındaki mücadele yeniden başlamış ve çıkan çatışmalar sonucunda Sabbah kuvvetleri 17 Mart 1901'de Abdülaziz b. Reşid tarafından mağlup edilmiştir⁴³. İbnü'r-Reşid'in sürekli Kuveyt'i taciz etmesi ve Kuveyt Şeyhi'nin uğradığı yenilgi yüzünden İngilizlere yanaşması, İngilizlerin bölgedeki müdahalesini gittikçe arttırmıştır. Bu durum Kuveyt'in giderek Osmanlı ile bağlarını koparmasına neden olmuştur. Ancak Basra'nın bu dönemdeki valisi Muhsin Paşa, Babîlî'den aldığı direktifler doğrultusunda Mayıs 1901'de Kuveyt'e giderek, Mübarek'in bu yanlış kanaatlerini değiştirmeye çalışmış ve nispeten de başarılı olmuştur. Bu arada Osmanlı Devleti, İngiltere'nin Kuveyt'e üstlendirdiği harp gemilerine karşı⁴⁴ Osmanlı askerleriyle dolu bir savaş gemisini Kuveyt limanına göndermiş, ancak İngiltere'nin Hindistan hükümeti, Osmanlı askerinin karaya çıkmasını engellemiştir. Osmanlı kuvvetleri de hiçbir girişimde bulunmayarak geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu olaylardan sonra İngiltere, Kuveyt'te özel haklarının bulunduğunu; Osmanlı Devleti ise, Kuveyt'teki egemenlik haklarının bütünüyle sürmekte olduğunu iddia etmiştir. Bu nedenle Basra Körfezi'nin doğu kıyıla-

³⁵ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti (Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı)*, Ankara, 1998, s.82–83.

³⁶ Bayram Kodaman, “ Kuveyt ve Hicaz Olayları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.12, İstanbul, 1993, s.126.

³⁷ Adolf Grohmann, *a.g.m.*, s.1131.

³⁸ Fatih Andı, *a.g.m.*, s.223.

³⁹ Zekeriya Kurşun, *a.g.e.*, s.168.

⁴⁰ Stefanos Yerasimos, *a.g.e.*, s.203.

⁴¹ Fatih Andı, *a.g.m.*, s.223.

⁴² Rifat Uçarol, *a.g.m.*, s. 378–379.

⁴³ Adolf Grohmann, *a.g.m.*, s.1132.

⁴⁴ Zekeriya Kurşun, *a.g.e.*, s.166.

rında olduğu gibi, Kuveyt üzerinde de Osmanlı - İngiliz çekişmesi devam etmiştir⁴⁵. Bu olayların devam etmesi üzerine dönemin Osmanlı padişahı II. Abdülhamit, Kuveyt üzerindeki Osmanlı - İngiliz çekişmesinin büyümemesi için sürekli Babîâlî'yi uyarmıştır⁴⁶.

Bölge üzerinde Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin düştüğü ihtilaf 1913'te imzalanan anlaşma ile çözümlenmiştir⁴⁷. Ancak bu anlaşmadan önce özellikle, Almanya'nın Bağdat Demiryolu imtiyazını almaya çalışmasına karşılık, İngiltere, Kuveyt başta olmak üzere bütün Basra Körfezi'ndeki faaliyetlerini arttırmıştı. Nitekim demiryolunun son noktasının Kuveyt olarak düşünülmesi, İngiltere'yi bu bölgede daha da dikkatli davranmaya zorluyordu⁴⁸. Nitekim İngiltere bu konuda harekete geçmiş ve Bağdat Demiryolu işinin İngiliz isteklerine uygun olarak çözümlenmesi için Kuveyt üzerinden Osmanlı ile görüşme taleplerinde bulunmuştur. Bu konuda İngiliz Dışişleri Bakanı Grey, bu proje için şöyle demiştir: "Eğer Bağdat demiryolu Basra Körfezi'ne kadar yeni Türk toprakları dışına uzatılacaksa bu, İngiliz diplomatik durumuna dokunabilir; İngiltere, bu Körfez'deki durumunun değişmesini iyi gözle görmez, onun, Kuveyt Şeyhi ile anlaşmaları vardır ve Şeyh'in durumunu korumak ödevini üzerine almış bulunmaktadır". Nitekim İngiliz Hükümeti de bu konuda, demiryolunun Basra Körfezi'ne kadar ulaştırılması konusunda demiryolunun Kuveyt'e ulaştırılmasını ve bunun şartlarının yalnızca Osmanlı ve İngiliz hükümetleri arasında saptanmasını istemiştir⁴⁹. Sonuçta yapılan antlaşmalar Bağdat-Basra demiryolu hattının Kuveyt'e uzanacak kısmı bir İngiliz şirketi tarafından yapılacaktır⁵⁰.

İngiltere, bölgedeki hâkimiyeti Almanlara kaptırmamak ve Basra Körfezi'nin doğusunu nüfuzu altına aldıktan sonra, bu defa da Körfez'in batısına da yerleşmek için çalışmalara başlamıştır. Nitekim bu isteğini gerçekleştirme fırsatını da, Osmanlı Devleti'nin, 1912-1913 Balkan Savaşı'nda uğradığı büyük yenilgi vermiştir. Şöyle ki İngiltere, Balkan Savaşı sırasında ve sonrasında Osmanlı Devleti'ni, Almanya'ya Anadolu'da ve Irak'ta bazı hak ve ayrıcalıklarla bunların simgesi olan Bağdat Demiryolu'nu yapma iznini vermesinden dolayı (diğer nedenlerle birlikte), adeta cezalandıran bir siyaset izlemiştir. Böylece, Balkan savaşları sonucunda, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri yalnızlık içine düşürüldüğü sıralarda, İngiltere'nin Basra Körfezi ve Irak ile ilgili bazı istekleri üzerine Mart 1913'te Londra'da Osmanlı, İngiliz görüşmeleri başlamıştır. İngiltere bu görüşmelerde, özellikle Basra Körfezi ve Irak'ta kendisine yeni bir takım "hak" ve çıkarlar sağlamayı, Almanya'nın bölgedeki çıkarlarını sınırlamayı ve Hindistan yolunun güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır. Buna karşılık Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu zor koşullarda, İngiltere'nin destek ve yardımlarını sağlamak, hatta mümkün olursa bu devletle bir ittifak yapmak niyetinde olmuştur. Nitekim dönemin Sadrazamı Mahmut Şevket Paşa'nın Osmanlı - İngiliz görüşmelerinin başlarında, "İngilizlerin Kuveyt kazamıza tasallutu (sataşması)" şeklinde gördüğü konu hakkında şöyle demektedir: "...Ka Line toplantısında İngilizlerin Kuveyt'ten başka Katar'a tasallut ettikleri meselesi görüşüldü. Bu toprakların İngiltere'ye değilse bile İngiltere'nin nüfuz ve himayesine bırakılmasından başka çare göremiyordum. Fakat Şurayı Devlet Reisi Sait Paşa, itiraz etti. Bu hususun hükümetin salahiyeti dışında olduğunu, Meclis-i Mebusan toplanıp karar vermedikçe, toprak terk edilemeyeceğini söyledi. İngiltere Hükümeti'nin bile Avam Kamarası'nın tasvibini almadan bu gibi işler yaptığı cevabını verdim... Kuveyt ve Katar gibi çölden ibaret iki kaza yüzünden İngiltere ile ihtilaf çıkaramazdık. Bu ehemmiyetsiz topraklardan ne gibi bir istifademiz olabilirdi? ... Kuveyt ve Katar'ı İngiltere'ye bırakmaya ve zengin Irak vilayetimizle uğraşmaya karar verdim." Görüldüğü üzere, Mahmut Şevket Paşa, İngiltere ile herhangi bir anlaşmazlığa düşmemek için buraları terke karar vermiştir. Sonuç olarak, Londra'da yapılan görüşmelerde sapt-

⁴⁵ Rifat Uçarol, *a.g.m.*, s.369-379.

⁴⁶ Zekeriya Kurşun, *a.g.e.*, s.169.

⁴⁷ Fatih Andı, *a.g.m.*, s.223.

⁴⁸ Zekeriya Kurşun, *a.g.e.*, s.169.

⁴⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.2, Ankara, 1943, s. 471-477.

⁵⁰ Fatih Andı, *a.g.m.*, s.223.

nan esaslara göre, Osmanlı temsilcisi Hakkı Paşa ile İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edword Grey tarafından, 29 Temmuz 1913'te Osmanlı-İngiliz antlaşması imzalanmıştır⁵¹.

Antlaşma, İran-İrak sınırının (Şattü'l Arap) düzenlenmesinin yanı sıra, Körfez bölgesinde başlıca Kuveyt'e ve Katar'da İngiltere'ye bazı haklar tanıyordu⁵². Antlaşmanın ilk altı maddesinde Kuveyt, Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde muhtar bir kaza olarak kabul ediliyor. 5. ve 7. Maddelerde Kuveyt topraklarının sınırları daha açıkça tayin olunuyor ve Bağdat demiryolu şirketinin Bağdat-Basra hattını yapması ve Kuveyt'e doğru uzatılacak şube hattını ise, bir İngiliz kumpanyası tarafından yaptırılması⁵³ kararına varılıyordu. Antlaşmanın Kuveyt'le ilgili maddelerine baktığımızda:

1-Kuveyt, Osmanlı toprağı olmakta devam edecekti. Ancak Osmanlı Hükümeti, hiçbir bakımdan Kuveyt işlerine karışmayacak ve oraya asker göndermeyecek, İngiltere ile Kuveyt Şeyhi arasında yapılmış olan bütün antlaşmaları tanıyacaktı.

2- Antlaşmanın gizli maddesine göre de; Osmanlı Devleti, özerkliğini tanıdığı Kuveyt'in dışişlerine İngiltere'nin karışma hakkını tanıyacaktı; Kuveyt ile bağımsızlığını tanıdığı Katar bölgesinde bulunan bütün memur, asker ve diğer görevlilerini geri çekecekti.

Böylece, Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi'nin özellikle batı kıyılarındaki yerlerde uzun süreden beri görünüşte sürmekte olan varlığı ve egemenlik hakları, Kuveyt dışında, hemen hemen sona ermiştir. Bu arada, yapılan antlaşmaya göre Osmanlı Devleti'nin Basra Vilayeti'nin Lahsâ Sancağı'na bağlı bir kaza olmakta devam edecek olan Kuveyt'ten, antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra, 27 Ekim 1913'te İngiltere, petrol imtiyazı sözünü elde etmiştir⁵⁴. İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılan antlaşmadan bir yıl sonra patlak veren Birinci Dünya Savaşı bu antlaşmanın uygulanmasını engellemiştir. Savaş sonrasında Kuveyt, İngiltere'nin himayesi altında yarı bağımsız bir şeyhlik oldu. Orta Arabistan'ı hükmü altında bulunduran Şeyh Abdülaziz I. Suud da bu statüyü 26 Aralık 1915'te onayladı⁵⁵.

Bu arada, İngilizlerin bölgede yaptığı araştırmalar sonucu Burkan havzasında petrol sızıntılarının bulunduğu ve yine 1914 Şubat'ında Kuveyt'i ziyaret eden bir jeolog 6 Mart'ta Bahriye Nezareti'ne sunduğu raporda İngiliz Hükümeti'ne; Kuveyt ve Bahreyn'deki petrol havzalarını denetim altına alması tavsiyesinde bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Osmanlı İmparatorluğu Kızıldeniz kıyılarını yerel beyler aracılığıyla denetlemekteydi ve bunlardan Şerif Hüseyin Hicaz'dan, Osmanlılara boyun eğen İmam Yahya da Yemen'den sorumluydu. İçeride Necd, İbn Suud ile imzalanan antlaşma ile şeklen Osmanlıya bağlıydı. Kuzeyde İbn Reşid ailesi de yine Osmanlıya yaslanıyordu. Buna karşılık, Basra Körfezi kıyısında Osmanlı egemenliği yapılan son antlaşmalarla son bulmuş ve yerini İngiltere'nin himayesi altına giren bir dizi emirliğe bırakmıştı. Bunlar: Kuveyt, Bahreyn, Katar, korsanlar kıyısında yer alan yedi emirlik (bu günkü Birleşik Arap Emirlikleri) ve Umman idi. Avrupa'da savaşın başlaması ile birlikte İngiltere'nin Körfez politikası açısından Basra hayati bir önem kazandı. Londra'daki India Office (Hindistan Bakanlığı) Abadan'ı ve onun yanı sıra Kuveyt'i korumak üzere Basra'ya bir harekât düzenlemesi için Eylül başından itibaren bastırmaya başladı ve bir ay sonra, 2 Ekim'de, yani Osmanlı'nın savaşa girmesinden bir ay önce, bu yönde bir karar aldırılmayı başardı. Ancak böyle bir harekât yapılması için hem Kuveyt'in hem de İbn Suud'un iş birliği ya da iyi niyetli tarafsızlığının sağlanması gerekiyordu. Bu amaçla, Kuveyt'teki İngiliz ajanı Yüzbaşı W. H. I. Shakespear'in aynı gün, yani 2 Ekim'de İbn Suud'a gönderilmesi kararlaştırıldı. Nitekim İngiliz Sir Percy Cox, 3 Kasım'da Şeyh Mübarek ve İbn Suud'a bir mektup göndererek, Kuveyt'in "İngiliz himayesi altında" bağımsızlığını

⁵¹ Rifat Uçarol, *a.g.m.*, s. 389–393.

⁵² Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi, (1908–1918)*, Ankara, 1982, s.55.

⁵³ Adolf Grohmann, *a.g.m.*, s.1132.

⁵⁴ Rifat Uçarol, *a.g.m.*, s.394–395.

⁵⁵ Fatih Andı, *a.g.m.* s.224.

tanıma vaadinde bulunmuştur⁵⁶. Bu arada 1916'da Mübarek b. Sabbah'ın ölümü üzerine oğulları⁵⁷ (Cabir, Salim ve Naşir)⁵⁸ arasında taht kavgaları başlamıştır⁵⁹.

Kuveyt'in şehir halkı Nasir'e taraftar idi. Salim ise, aşiretleri kendi tarafına çekmişti. Bunların yardımı ile kardeşlerini ve taraftarlarını mağlup etti. Bununla beraber Cabir, babasının hakiki varisi sayılıyordu. Her ne kadar Nasir, İngiltere tarafından desteklenmekte idi ise de, Salim, başa geçirildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Salim, Osmanlıya karşı dost bir politika izlemekteydi⁶⁰.

Bu arada, İbn Suud, Raşidî Emirliği üzerindeki hâkimiyetini tescil ettirmiş ve Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlayan yolları denetler duruma gelmişti ki, bu durum, İbn Suud'u İngilizlerin gözünde daha da tehlikeli bir duruma getirmiştir. İbn Suud'un yayılması karşısında Kuveyt Şeyhi Salim, 1913'te imzalanmış İngiliz-Osmanlı antlaşmasıyla kendisine bırakılan toprakları güvenceye almak için güney sınırında bir kale inşa etme yoluna gitmiştir. Ancak Suudiler bu duruma tepki göstererek, Kuveytlileri engellemişlerdir. İbn Suud'un, karada Kuveyt'e uyguladığı bu abluka ancak 1934'te kaldırılacaktı⁶¹. Nitekim savaştan sonra, 1922'de Suudi Arabistan, Irak'taki İngiliz manda rejimi hükümeti ve Kuveyt'teki İngiliz siyasi memurunun katılımı ile yapılan Ukdir Konferansı sonucu, Kuveyt'in sınırları belirlenmiştir⁶².

Bu antlaşma ile 1913 tarihli İngiliz - Osmanlı antlaşmasında, Kuveyt toprağı olarak saptanmış olan toprakların üçte ikisi bu ülkeden alınarak İbn Suud'a verilmiştir, bu karar Kuveyt Şeyhi'ni şaşkına çevirmiştir⁶³. Milli Mücadele'nin kazanılmasının ardından yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde ise, Türkiye'nin Arap politikasında Atatürk, Araplara karşı hiçbir zaman düşmanlık göstermediği gibi onları karşısına alacak herhangi bir harekette de bulunmamıştır⁶⁴.

Atatürk'ün bu politikasına rağmen, Araplar, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlıyı yalnız bırakarak, Batılı devletlerin, özellikle de İngilizlerin oyununa gelmişlerdir. Bu dönemde yine, Manda rejimi sırasında dış ilişkilerinin yönlendirilmesini İngiltere'ye bırakan Kuveyt Şeyhi, içeride İngiliz kuvvetlerine dayanan mutlak yetkilerle hüküm sürmüştür. Ülkede bulunan petrol için Şeyh, 23 Aralık 1934'te⁶⁵ ülkedeki birleşik petrol yataklarını kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmak isteyen, İngiltere ile ABD ortaklaşa, Kuveyt toprak ve karasularında petrol arama ve bulunan yatakları işletme imtiyazını alarak, Anglo-Persian Oil Company ile Gulf Oil Corporation of America'nın yarı yarıya iştirakleri ile Kuwait Oil Company şirketini kurmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı'nda, müttefikleri destekleyen Kuveyt, bilfiil harbe katılmamıştır. Bu dönemde Emir Abdullah es-Salim el-Sabbah tarafından yönetilen ülke, 1961'de İngiltere'nin hâkimiyetinden çıkarak bağımsızlığını kazanmıştır⁶⁶.

SONUÇ

Basra Körfezi'nin kuzeybatı kıyılarında yer alan bugünkü Kuveyt toprakları hakkında ilk çağlardaki konumu ve önemi ile ilgili pek fazla bilgiye sahip olunmamakla birlikte, bölge olarak liman kenti olması özellikle ticari bakımdan Kuveyt'e büyük önem kazandırmıştır.

Halife Hz. Ebubekir döneminde, ünlü İslam orduları kumandanı Halid b. Velid'in, Hire'yi fethi ile İslam hâkimiyetine giren bölge, yine bu dönemde ticari olarak kullanılan liman kentlerinden biriydi. Emevîler döneminde daha da önem kazanan bölge, Selçuklular döneminde ise Türk hâkimiyetinin kendisini bölgede hissettirdiği dönem olmuştur.

⁵⁶ Stefanos Yerasimos, *a.g.e.*, s.209–213.

⁵⁷ Fatih Andı, *a.g.m.* s.224.

⁵⁸ Adolf Grohmann, *a.g.m.*, s.1133.

⁵⁹ Fatih Andı, *a.g.m.* s.224.

⁶⁰ Adolf Grohmann, *a.g.m.*, s.1133.

⁶¹ Stefanos Yerasimos, *a.g.e.*, s.223–224.

⁶² Ümit Özdağ, *a.g.e.*, s.85.

⁶³ Stefanos Yerasimos, *a.g.e.*, s. 233.

⁶⁴ Türel Yılmaz, *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1920–1939)*, Ankara, 1998, s.4.

⁶⁵ Ümit Özdağ, *a.g.e.*, s.110.

⁶⁶ Fatih Andı, *a.g.m.*, s.224.

XVI. yüzyılda bölgeye Portekizlilerin çıkması ile birlikte diğer Avrupa devletlerinin de sömürgecilik faaliyetleriyle bölgede özellikle Basra Körfezi ve kıyılarında ilk faaliyetleri görülmüştür. Kuveyt, en müreffeh dönemini Kanunî Sultan Süleyman'ın Bağdat'ı fethi sonrasında yaşamıştır. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde "Kuveyt" adı ile kurulan şehir, dört yüz yıla yakın Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kalmıştır. Ancak, bölgenin büyük bir ticari öneme sahip olması XIX. yüzyıla gelindiğinde Batılı devletlerin, özellikle de İngilizlerin bölgeye nüfuz etme çabasına girdiği görülmüştür. Nitekim bu dönemde Arabistan'da meydana gelen kabile çekişmelerine Kuveyt de katılmış ve daha sonra da İngiliz-Osmanlı antlaşması sonucu, bir bakıma yarı bağımsız hale gelmiştir.

Balkan savaşları ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum nedeniyle, İngilizler bölgeye iyiden iyiye yerleşmeye başlamış ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında da bölgede manda rejimi kurmuştur. Kuveyt'te yine bu dönemde İngiliz kumpanyaları tarafından petrol aramaları yapılmış ve burada zengin petrol rezervlerinin olduğu anlaşılmıştır. Böylelikle özellikle İngiliz-Amerikan şirketleri Kuveyt Şeyhi'nden petrol çıkarma imtiyazını elde etmişlerdir. 1961 yılında, bağımsızlığını kazanan Kuveyt, bugün dünyanın petrol rezervleri bakımından en önemli devletlerindendir.

KAYNAKLAR

- ANDI Fatih, "Kuveyt", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 13, İstanbul, 1990.
- ARI, Tayyar, *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu "Basra Körfezi ve Amerikan Politikası"*, İstanbul, 1993.
- BAKIR, Abdulhalık, "Basra" *İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1995.
- BAYATLI, Nilüfer, "XVI. yüzyılda Basra Eyaleti'nin Osmanlı Devleti İçin Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 144, İstanbul, 2003.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. 2, Ankara, 1943.
- BİLGE, Mustafa L. "Basra Körfezi", *İslam Ansiklopedisi*, C 5, İstanbul, 1995.
- GROHMANN, Adolf, "Kuveyt", *İslam Ansiklopedisi*, C.6, (Çev: Besim Darkod), İstanbul, 1967.
- HASAN, İbrahim Hasan, *İslam Tarihi* (Çev: İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş) C.1, İstanbul, 1987.
- KARAASLAN, Tufan, *Ortadoğu'nun Coğrafyası*, Konya, 1998.
- KİTAPÇI, Zekeriya, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler*, C. 1–2 Konya, 1999.
- KOCABAŞ, Süleyman, *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar Türkiye ve İngiltere*, İstanbul, 1985.
- KODAMAN, Bayram, "Kuveyt ve Hicaz olayları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 12, İstanbul, 1993.
- KURŞUN, Zekeriya, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti (Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı)*, Ankara, 1998.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi, (1908–1918)*, Ankara, 1982.
- OK, Selçuk Tayfun, SABUTAY, Tülay, *Kuveyt Ülke Etüdü*, İstanbul, 1999.
- ÖNGÖR, Sami, *Ortadoğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)*, Ankara, 1965.
- ÖZBARAN, Salih, "XVI. yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar (Basra Beylerbeyliği'nin Kuruluşu)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarihi Dergisi*, S. 25, İstanbul 1971,

- ÖZDAĞ, Ümit, *Değişen Dünya Dengeleri ve Basra Körfezi Krizi*, İstanbul, 1991.
- ÖZEY, Ramazan, *Dünya Denkleminde Ortadoğu Ülkeler İnsanlar Sorunlar*, İstanbul, 1996.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 4, İstanbul, 1977.
- ŞEŞEN, Ramazan, "Eyyubiler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 6, İstanbul, 1992.
- UÇAROL, Rıfat, "Tarihte Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresindeki Önemli Gelişmeler" *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu* (Yay. Haz. Sabahattin Şen), İstanbul, 1993.
- YAVUZ, Hulusi, *Osmanlı Devleti ve İslamiyet*, İstanbul, 1991.
- YILMAZ, Türel, *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Orta Doğu Politikası, (1920–1939)*, Ankara, 1998.
- YERASİMOS, Stefanos, *İlliyetler ve Sınırlar*, (Çev: Şirin Tekeli), İstanbul 1994.